

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT MƏDƏNİYYƏT VƏ İNCƏSƏNƏT
UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

AYNUR İSRAFİL QIZI İSRAFİLOVA

**MƏDƏNİYYƏTLƏRİN VƏ SİVİLİZASİYALARIN
DİALOQU ŞƏRQ-QƏRB MÜNASİBƏTLƏRİ
KONTEKSTİNDƏ**

**İxtisas: 6219.01 – Kulturologiya və onun ümumi
məsələləri**

**Sənətsünəşliq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Tağıyev Əlikram Mirhəsən oğlu**
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Fuad Teyyub oğlu Məmmədov**
tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Əli Seyidabbas oğlu Abbasov
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

Müdafiə “ _____ ” _____ 2016-cı il saat ____-da Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəzdindəki FD 02.091 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1100, Bakı, Həsən bəy Zərdabi küçəsi 39A.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

FD 02.091 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

F.R.Məmmədova

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı.Tədqiq etdiyimiz problem bir neçə cəhətdən aktuallıq kəsb edir: 1)Mədəniyyətlərin dialoqunun qlobal müstəvidə tədqiqi və öyrənilməsi; 2)Problemin Şərç, Qərb müstəviləri kontekstində nəzərdən keçirilməsi;3) Qloballaşma prosesində Azərbaycan mədəniyyətinin yeri və rolu, keçmişi və müasir vəziyyəti, digər mədəniyyətlərə təsiri və onlardan nəyisə əxz etməsi;4) Mədəniyyətlərin dialoqu milli və dini tolerantlıq spektrində; 5)Multikulturalizm poliethnik Azərbaycan cəmiyyətinin həyat tərzini kimi; 6)Mədəniyyətdə milli və qlobal amillərin vəhdəti; 7)Bakı şəhərinin getdikcə daha çox dünya multikulturalist mərkəzlərindən birinə çevrilməsi; 8)Qloballaşma və milli dəyərlərin gələcəyi və s.

Dünyanın bütün sosial sferaları kimi mədəniyyət də getdikcə qloballaşmaya daha çox məruz qalır, mədəniyyətlərin inteqrasiyası baş verir. Belə bir şəraitdə əlahiddə yaşamaq,öz milli məhdudluğuna qapanıb qalmaq qeyri-mümkündür. Belə ki, mədəniyyətlərin inkişafı və çiçəklənməsi axınına qoşulmaq meylləri güclənir, başqa mədəniyyətlərdə yaxşı olanları seçib götürmək cəhdləri müşahidə edilir. Odur ki, mədəniyyətlərin mariginal mövcudluğu və inkişafı tamamilə təbii sayılır.

Müasir dövrün qlobal mədəni prosesləri və onların Azərbaycan Respublikasına təsiri və əksinə, Azərbaycan Respublikasında baş verən sosial-siyasi proseslərin dünya birliyinə təsiri kimi məsələlər araşdırılarkən məlum olur ki, müasir həyatın reallıqlarını dərk etmək və dünyada gedən sosial proseslərin konstruktiv nəzəri modelini yaratmaq çətin məsələdir. Azərbaycan kontekstində isə bu ikiqat çətin vəzifədir, belə ki, elm və mədəniyyət sahəsindəki proseslərin dərk edilməsi metodologiyası mövcud deyildir. Bu baxımdan tədqiq olunan mövzu olduqca zəruridir. Onun zəruriliyini artıran əsas amil hazırkı qloballaşma prosesində dünyanın iki qütbə bölünməsi kontekstində mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun həyata keçirilməsidir.

Qloballaşma bir sıra hallarda, həm Qərbə, həm də Şərçə münasibətdə bir çağırış rolunu oynayır. Müasir dünyada alimlər və siyasətçilər qloballaşma prosesinə birmənalı yanaşırlar. Çoxlarının təsəvvüründə bu proses iri və qabaqcıl Qərb dövlətlərinin nəzarəti altında həyata keçirilən bir proses olub, xırda, zəif və geri qalmış ölkələrin udulması kimi dəyərləndirilir. İkinci nöqteyi-nəzərin tərəfdarları isə düşünürlər ki, əksinə, qloballaşma son nəticədə iri dövlətlərin xırdaqlar tərəfindən məhv edilməsinə səbəb olacaqdır. Ona görə də bu kimi mülahizələrdən çıxış edən anti-qlobalistlər hər iki cəbhədə bu prosesə qarşı çıxırlar. Amma bütün bunlara baxmayaraq qloballaşma

qarşısızalmaz bir prosesdir və o daim irəliyə doğru inkişaf edir. Qloballaşma dövründə aktuallaşan dünya siyasəti mühitinin özü elmi-nəzəri araşdırmalar müstəvisində öyrənilən yeni bir problemdir.

Kulturoloji qlobalistikanın öyrənilməsi Azərbaycanın modernləşməsi işində faydalı ola bilər. Problemin mövcud elmi-nəzəri tədqiqi insan azadlığının, hüquqi dövlətin, müxtəlif millətlərin, konfessiyaların və onların milli-mənəvi dəyərlərinin qarşılıqlı əlaqəsi Azərbaycan kimi çoxmilli, çoxdilli bir ölkədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təqribən XX əsrin ortalarına qədər Qərbin digər sivilizasiyalardan həm hərbi-texnoloji, həm də iqtisadi cəhətdən üstün olması onun mənsub olduğu mədəniyyətin də digər xalqlar və millətlər üçün daha ecazkar görünməsinə imkan yaradırdı. A. Toynbinin dediyi kimi, Qərbin texnoloji üstünlüyü onun digər ölkələrə mədəni ekspansiyasının uğurlu olmasını təmin edirdi. Lakin son əlli ildə digər sivilizasiyalarda əldə edilən siyasi, iqtisadi və hərbi sahədəki uğurlar vəziyyətin xeyli dərəcədə dəyişməsinə səbəb oldu. Artıq qeyri-Qərb sivilizasiyaları artan dinamika ilə Qərbin dəyərlərindən azad olmaq istəyini və iradəsini ortaya qoymaqladadır.

Qloballaşmanın gedişi təbii ki, sivilizasiyaların taleyindən yan keçə bilməz. Qloballaşma prosesi sivilizasiyalar arasındakı müxtəlif yönü əlaqələrə ziddiyyətli təsir göstərir. Bir tərəfdən, şübhəsiz ki, dünyanın qloballaşması mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası münasibətlərin daha da intensiv xarakter almasını labüd edir. Belə ki, qloballaşan sosiomədəni məkanda ölkələrin və sivilizasiyaların qarşılıqlı asılılığı daha da artır, miqrasiya proseslərinin artması ilə onların biri-birinə yaxınlaşması daha intensiv səciyyə daşımağa başlayır. Digər tərəfdən, xalqların sivilizasion özünüdərkli prosesi geniş vüsət alır, dinlərin qarşılıqlı qarşılıqlı artır və mədəniyyətlərin özünəməxsusluğunun dərkli daha da dərinləşir.

Hazırda mühüm məsələ sivilizasiyalar arasında dialoq yaratmaq, tolerantlığın mühüm səviyyələrdə bərqərarına nail olmaqdır. Dialoqun qurulması üçün isə hər bir sivil dövlətin, eləcə də dünya şöhrətli ictimai xadimlərin bu istiqamətdəki mütərəqqi fəaliyyətləri əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bu baxımdan son dövrlərdə Azərbaycan dövlətinin sivilizasiyalararası dialoq naminə apardığı əhəmiyyətli işləri və xüsusən də, respublikamızın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin üzvü Mehriban xanım Əliyevanın fədakar fəaliyyəti böyük əhəmiyyətə malikdir. Rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun xətti ilə Mehriban xanım Əliyeva ardıcıl şəkildə sivilizasiyalararası dialoqun qurulması istiqamətində Azərbaycanda bir sıra irimiqyaslı tədbirlərin, dünyanın tanınmış elm və mədəniyyət xadimlərinin iştirak etdiyi konfransların və beynəlxalq forumların keçirilməsinə nail ola bilmişdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikası hazırkı dünyanın qloballaşma prosesində yaxından iştirak edir. Ulu Öndər H.Əliyevin rəhbərliyi ilə başlayan bu siyasi kurs onun layiqli davamçısı, prezident İlham Əliyev tərəfindən ardıcıl olaraq həyata keçirilir. Ümumdünya inteqrasiya prosesinin gələcəyini uzaqgörənliklə nəzərə alan ölkə rəhbərliyinin seçdiyi bu strateji xətt sayəsində Azərbaycan Respublikası planlaşdırılmış bir şəkildə azad bazar iqtisadiyyatına keçir.

Xalqımızın Ulu Öndəri H.Əliyevin təbirincə desək: “Dünyanın inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyli qloballaşmadır. Bu mürəkkəb, heç də birmənalı olmayan prosesin perspektivləri bizim hamımızı düşündürür.”¹

Vaxtilə ingilis jurnalisti R.Kiplinq:“Qərb Qərbdır, Şərq də Şərq”, deməklə onların bərabərhüquqlu yaşamasını mümkünsüz hesab edirdi. Az qala ehkama çevrilmiş bu mülahizə bədxah mövqeyi ifadə edirdi. Şərqə qarşı ideoloji mübarizəyə qoşulanlar bu şüardan ikiəlli yapışırlar və onu öz təbliğatlarının bayrağına çevirirdilər. Amma minilliklər boyu Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycan üçün bu şüar yararlı deyil. Bu gün Azərbaycan Respublikasının həyatında müşahidə edilən sosial-mədəni proseslər: qloballaşma və multikulturalizm meyilləri, Şərqlə Qərbin bu regionda qovuşması, onların mədəniyyətlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsiri açıq-aşkardır. Müstəqil həyatını yaşayan xalqımız hazırda dünya mədəniyyətinin mütərəqqi cəhətlərindən bəhrələnməyə, onları müstəqilliyin açdığı imkanlar səviyyəsində qavramağa və onlardan istifadə etməyə çalışır. Mədəniyyətimizin çoxsahəliliyi və sinkretizmi buna geniş imkan yaradır. Məhz yuxarıda qeyd edilənlər aparılan tədqiqatın aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsi. Problem alimlərimiz tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə tədqiq olunmuşdur. Bu tədqiqatlar həm də işin mənbəşünaslıq bazasını təşkil edir. Azərbaycan alimlərindən: R.Mehdiyev, S.Xəlilov, İ.Məmmədov, Y.Rüstəmov, R.Asanova, M.Manafova, İ.Hüseynov, A.Şükürov, Ə.Tağıyev, M.Süleymanlı, S.Əliyeva, E.Əliyeva, N.Şəmsizadə, N.Mehdi, Q.Kəngərli, T.Əlizadə, E.Nəcəfov, K.Əzimov, Ə.Abbasov, S.Hüseynov, R.Mirzəzadə, A.Mustafayev və başqalarının elmi tədqiqatlarında qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, çoxmədəniyyətlilik amili, polietnik cəmiyyətdə tolerantlıq, multikulturalist meyillərin yaranması, inkişafı və bəzi cəmiyyətlərdə iflasa uğraması prosesi, bəzi cəmiyyətlərdə

¹H.Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar (bur. məsul R.Ə.Mehdiyev). 30-cu kitab (sentyabr 2000 - noyabr 2000). Bakı, Azərneşr, 2010

(məsələn, Azərbaycan cəmiyyətində bu prosesin çiçəklənmə dövrü keçirməsi) isə onun yüksəlişi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.¹

Tədqiq olunan problem bilavasitə mədəniyyət, sivilizasiya və qloballaşma prosesləri ilə bağlı olduğundan müəllif bu sahədə son illərdə ölkəmizdə yazılmış bir sıra kitablara, monoqrafiyalara və dissertasiyalara da müraciət etməli olmuşdur.²

Təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusu ictimai və humanitar elmlərin bir çoxu ilə bağlı olduğundan, xüsusən problem fəlsəfə və siyasi elmlərin qovşağında yerləşdiyindən müəllif bir sıra məsələlərdə respublika

¹R.Mehdiyev. "XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində yeni dünya nizamı və milli ideya", "Azərbaycan" qəzeti 9 yanvar 2002-ci il; "Десять лет изменившие Азербайджан : 2003-2013, М, Qrif ИК, 248 səh.; На пути к демократии: размышляя о наследии, Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 752 стр.; Азербайджан: вызовы глобализм, Bakı, 2009. Т.Əfəndiyev, Н.Əliyev: Мədəniyyət və ədəbiyyat, Bakı, 2013. Тəhsil nəşriyyatı, 128 səh; Qlobalizm və kulturoloji təkamül, "Sənət dünyası" qəzeti, 12 may 2014-cü il, №03 (15); S.Xəlilov. Fəlsəfə: Tarix və müasirlik, Bakı, 2006.; İslam dünyasının milli fəlsəfi fikri və onun tarixi məsələləri, Bakı, 2008; A.Şükürov. Fəlsəfə və qlobalizm, Bakı, 2002; Y.Rüstəmov. Sivilizasiyaların qarşılıqlı münasibətləri, Bakı, 2007. R.Aslanova. İslam və mədəniyyət, Bakı, 2002; M.Manafova. Beynəlxalq mədəni əlaqələr, Bakı, 2008; "Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi", Bakı, 2010; N.Abasov. Mədəniyyət siyasəti və mədəni irs, Bakı, 2011; İ. Hüseyenov. N.Əfəndiyev. Xarici ölkələrdə mədəni fəaliyyətin təşkili, Bakı, 2008; Ə.Tağıyev Qlobalizm və millilik fəlsəfi –siyasi reallıqlar kontekstində, Bakı, 2010, Təknur, 243 səh; Müasir qlobal siyasi proseslər və milli dövlət ideyası, Bakı, Səda, 2006, 287 səh.; Э.Наджафов. Соотношения культуры и цивилизации в общественном развитии, Баку, АУ, 2009,207 стр. və s. (siyahıda adları çəkilməyən müəlliflərin əsərləri dissertasiyanın ədəbiyyat siyahısına daxil edilmişdir [±] müəllif).

²R. Aslanova. Qloballaşma və milli müxtəliflik, Bakı, Elm, 2004, 264 s.; X.Axmedova. Роль искусства в процессе глобализм, Баку, 2011,172 с.; S.Hüseynov. Azərbaycanında dini tolerantlıq mədəniyyəti: Tarix və müasirlik, Bakı, Təknur, 2012, 176 s; R.Mirzəzadə. Multikulturalizm siyasəti: din və gender dialoqunda, Bakı, Təknur, 2012, 160 s; A.Yusifzadə. Azərbaycan Respublikası və müasir dövrün qlobal siyasi prosesləri. Dokt. diss. avtoreferatı, Bakı, 2014, 42 s; K. Qasımova. Müasir sosial-siyasi proseslər və mədəniyyətlərin dialoqu: nəzəri metodoloji problemlər, nam.diss.avtoreferat, Bakı, 2009, 25 s; K.Mustafayev. Qloballaşma prosesi spektrində dövlət suverenliyinin transformasiyası. Dokt. diss. avtoreferatı, Bakı, 2014, 25 s. N. Əsədova Müasir tarixi prosesdə sivilizasiyaların rolu, Avtoref.dokt.diss. Bakı, 2014, 26 s. E. İsmaylova. Qloballaşma dövründə zəka axını (fəlsəfi-sosioloji təhlil), Avtoreferat Bakı, 210, 23 s; A.Kosayev. Qloballaşma və milli təhlükəsizlik, Avtoreferat dok.diss., Bakı, 2010, 22 s; Ə. Paşazadə. Şərq və Qərb qadınlarının həyat tərzli. Avtoreferat, Bakı, 2011, 30 s; G. Piriyeva, Qloballaşma prosesinin sosiomədəni rollarının dinamikasına təsiri, Avtoreferat, Bakı, 2011, 22 s; H.Məmmədov. Azərbaycan Respublikası ilə Şərqi Avropa ölkələri arasında mədəni əlaqələr. Avtoreferat, Bakı, 2013, 50 s; N.Sultanlı. Azərbaycan mədəniyyəti erməni təxribatının obyekt kimi: problemin tarixi və kulturoloji təhlili, Avtoreferat, Bakı, 2014, 22 s.

alimlərinin müəyyən metodoloji gücə malik olan və fəlsəfi məna kəsb edən əsərlərinə də müraciət etmişdir.¹

Y.Əliyevanın “Şərq kulturoloji fikrinin qlobal ideyalar dialoqunda öyrənilməsi problemi” məqaləsi də tədqiq etdiyimiz problem baxımından səciyyəvidir. Belə ki, burada Şərq-Qərb mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsirində onların xarakterik xüsusiyyətləri, fərqli cəhətləri və s. məsələlər işıqlandırılmışdır.²

Problemlə bağlı olduğuna görə müəllif bir sıra rus, eləcə də digər xarici müəlliflərin əsərlərinə də müraciət etmişdir. Problemin xarakterik xüsusiyyəti elədir ki, ona həm tarixən, həm də müasir şəkildə müxtəlif sivilizasiyaların anlaşılması kontekstində baxmaq tələb olunur.³

Kulturoloq Çingiz Abdullayev “Qərb və Şərq ədəbiyyatı tarixində M.F.Axundzadə və C.Dikkensin rolu” məqaləsində tarixi aspektdə Qərb və Şərq ədəbiyyatlarına öz münasibətini bildirir, onların bir-birindən bəhrələndiklərini qeyd edir.⁴ Rusiyanın Şərqə, xüsusən Qafqaza doğru olan istilalarında müstəmləkəçiliyin iyrənc əlamətləri olsa da o, Qərb ölkələrindəki mütərəqqi ideyaları da Qafqaza gətirirdi. Avropanın, eləcə də Rusiyanın qabaqcıl adamlarının Qafqaza gəlişi, burada, M.Ş.Vazehlə, M.F.Axundzadə ilə olan təmasları bizə onların mədəni həyatı haqqında xeyli bilgilər verirdi. M.F.Axundzadənin Puşkinin ölümünə həsr etdiyi “Şərq poeması”,

¹ И.Мамедзаде. О философии. Современные подходы, тенденции и перспективы, Баку, 2011, Текнур, 240 стр., Müasir fəlsəfə, elm və mədəniyyət; post qeyri-klassik epistemologiya (Respublika konfransının materialları 18 may, 2011-ci il), Bakı, Təknur, 2011, 632 s; Müasir fəlsəfə və Azərbaycan: tarix, nəzəriyyə, tədris, Bakı, Elm, 2011, 492 s; Milli strategiyalar, ideologiyalar və beynəlxalq münasibətlər: tarix, nəzəriyyə və müasir praktikalar. Bakı, 2012, Elm və təhsil, 752 s; M.Сулейманлы. Азербайджанская культурологическая мысль начала XX века, Автореф.док.дисс., Баку, 2014, 40 стр; Ə.Таğıев. Milli kimlik fəlsəfəsi. Bakı, 2013, 64 s; Qlobalizm və informasiya cəmiyyətinin problemləri (Elmi məqalələr toplusu) Bakı, 2011, Təknur, 227 s.

² Multikulturalizm prosesləri qloballaşma şəraitində, Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransının materialları, Bakı, 2014, 205-208 səh.

³ В.Бартольд. Мусульманский ренессанс, Соч. Т 6, М, 1966; Н.Трубетский. История культуры, М, 1995; Греонбаум. Классический ислам, М, 1966; А. Массе. Ислам в Баку, 1989; Н.Назарбаев. От потока истории, А-АТИ, 1999; Талкот Парсонс. Система современных обществ, М, 1997; Н.Ваммаг. Qərb mədəniyyətinin inkişafında müsəlmanların rolu, Bakı, 1994; У Монтгомери. Влияния ислама на средневековую Европу, М, 1978; Ş.Hantiqton. The flash of civilizations, Chikaqo, 1993; F.Fukuyama. The last man. The end of the history, New York, 1998.

⁴ Ç. Abdullayev. Qərb və Şərq ədəbiyyatı tarixində M.F.Axundzadənin və C.Dikkensin rolu. – Qlobalizm şəraitində kulturoloji innovasiyalar və sosial-mədəni inkişaf. Beynəlxalq konfransın materialları, 21-22 dekabr, 2012 -ci il, Bakı, 2013, Təknur, 150-156 səh.

Bodenştetin Avropada çap etdirib yaydığı “Mirzə Şəfi şərqləri” Rusiyada və Avropada Qafqazın tanınmasına səbəb olurdu.

Son illərdə respublikada yazılmış bir sıra dissertasiyalarda¹, kitablarda və toplularda öyrəndiyimiz problemlərə də toxunulmuş və müxtəlif aspektlərdə nəzərdən keçirilmişdir.²

Tədqiqatın metodoloji əsası. Dissertasiya işinin metodoloji əsası elmi idrakin forma və prinsiplərinə əsaslanır. Tədqiqatda tarixilik, məntiqilik, sistemli təhlil, müqayisəli və digər təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

İşin mənbəşünaslıq bazasını hər şeydən əvvəl, Azərbaycan mədəniyyətinin materialları, Ulu Öndər Heydər Əliyevin elmi-nəzəri irsi, prezident İlham Əliyevin və Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın bu sahədəki ardıcıl fəaliyyətləri, Azərbaycan siyasətçilərinin və alimlərinin əsərləri, bu istiqamətdəki tədqiqatları təşkil edir. İşdə həmçinin xarici ölkə alimlərinin də fikirləri yer almışdır.

Tədqiqatın obyektini və predmetini mədəniyyətlərin dialoqu, qloballaşma şəraitində onun xüsusiyyətləri, multikulturalizm prosesləri, Azərbaycan mədəniyyətinin digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı təsiri kimi məsələlər və s. təşkil edir.

İşin məqsəd və vəzifələri konkret olaraq aşağıdakılardır:

-qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin dialoqu proseslərinin qarşılıqlı əlaqələrinin üzə çıxarılması; onların Şərq-Qərb kontekstində araşdırılması;

-qloballaşma və sosial-mədəni proseslərin qarşılıqlı təsiri, onların Azərbaycan reallığında təzahürü, inteqrasiya və demokratikləşmə işində qlobalistikanın rolu, münaqişələrin həllində universal dəyərlərin rolunun artması;

-sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin fərqli vəziyyətlərinin müəyyən edilməsi, onların aradan qaldırılması yollarının öyrənilməsi;

¹ H.Məmmədov. Azərbaycan Respublikası ilə Şərqi Avropa ölkələri arasında mədəni əlaqələr, Bakı 2013; Ə.Paşazadə. Şərq və Qərb qadınlarının həyat tərzini, Bakı 2011; Г. Пириева. Влияние глобализационного процесса на динамику социокультурных ролей женщин, Баку, 2011; N.Ş.ƏsədovaMüasir tarixi prosesdə sivilizasiyaların rolu, Bakı, 2014; Ş. Vəliyev Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əlaqələri kontekstində mədəni irsin qorunması və təbliği problemləri, Bakı, 2011; M.Süleymanlı. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan kulturoloji fikri, Bakı, 2014

² H.Həmidov. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərində Qərb inteqrasiya (siyasi-iqtisadi aspektlər), Bakı 2011,160s; S.Hüseynov. Azərbaycanda dini tolerantlıq mədəniyyəti: tarix və müasirlik, Bakı, Təknur, 2011,176 s; Z. Ağayeva, Mənəvi dəyərlər və sosial-siyasi gərçəklik, Bakı,Elm,2014,186 s. Müasir dövrdə dinşünaslığın və mədəniyyəti aktual problemləri (II buraxılış, Bakı,2013,288s.)

-qlobalizm və anti-qlobalizm hərəkatları kontekstində Azərbaycanın modernləşmə prosesinin, ümumən qərbləşmə və modernləşmə anlayışlarının fərqli cəhətlərinin aşkarlanması;

- müasir multikulturalist meyillər mədəniyyətlərin dialoqu kontekstində;

-qloballaşma ilə milliliyin dinamikası, qloballaşmanın milliliyə təsiri və əks təsiri məsələləri;

-Azərbaycanda qloballaşmanın xüsusiyyətləri, onun beynəlxalq münasibətlər kontekstində dərk olunması və s. kimi məsələlər.

Dissertasiya işində ölkədə gedən multikulturalist proseslər və onların mədəniyyətlərin dialoqunda rolu məsələsi xüsusi tədqiqata cəlb olunmuşdur. Belə ki, tədqiqat işində bu sahədə vəziyyət aşağıdakı kimidir:

- multikulturalizm – qlobal mədəni-mənəvi proseslərin tərkib hissəsi kimi;

-Azərbaycan Respublikasında gedən multikulturalist proseslər və onların qloballaşmaya təsiri;

- mədəniyyətlərin inteqrasiyasında multikulturalist proseslərin rolu;

- multikulturalizm – həyat tərzii kimi;

-qlobal sosial-mədəni proseslərin multikulturalizmə göstərdiyi təsirlərin əsas istiqamətləri;

-müasir multikulturalist meyillər: mədəniyyətlərin dialoqu kontekstində və s.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin reallaşdırılması bir sıra məsələlərdə **elmi yenilik** məqamlarının olmasını şərtləndirmişdir. Bu məqamlar konkret olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

-Azərbaycan nəzəri ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin dialoqu kompleks halında tədqiqata cəlb olunmuşdur;

-Qloballaşmanın siyasi dəyərlərə, elmə, iqtisadi və siyasi proseslərə təsiri məsələsinin öyrənilməsinə cəhd göstərilmişdir;

-Qloballaşma spektrində fəlsəfənin, dünyagörüşün, əxlaqın və s. rolu aydınlaşdırılmışdır;

-Qloballaşma ilə multikulturalizm arasındakı fərqlər müəyyən olunmuşdur;

-Azərbaycanın modernləşməsi, ona əngəl olan Qarabağ problemi və digər ziddiyyətli məqamlar qloballaşma kontekstində tədqiqata cəlb olunmuşdur;

-Universal dəyərlərin münaqişəli vəziyyətlərə təsiri, terrorizm, imperializm, fundamentalizm kimi meyillərin törədə biləcəyi təhlükələr, Cənubi Qafqaz regionunda təhlükəsizliyin təmin olunması istiqamətində görülən təsirli tədbirlər təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya ADMİU-nun Kulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir. İşin təhlil predmeti müəllifin çap etdirdiyi məqalələrdə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə müəllif mövzu materiallarını elmi-nəzəri konfranslarda etdiyi çıxışlarda və kafedrada verdiyi hesabatlarda şərh etmişdir.

Tədqiqatın elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi metodoloji gücə malikdir. Hazırkı qloballaşma proseslərini dürüst qavramaqda işin mühüm əhəmiyyəti ola bilər:

-Dissertasiyadan qlobalıqla millilik, onların sərhədlərinin düzgün müəyyən edilməsi ilə bağlı tədqiqatlarda istifadə oluna bilər;

-Dissertasiyanın materiallarından həmçinin tədris prosesində və təbliğat işində də istifadə etmək olar.

Tədqiqat işinin quruluşu. Dissertasiya işi Girişdən, hər biri üç yarım-fəsil olmaqla iki fəsildən, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri metodoloji əsasları və mənbəşünaslıq bazası, elmi yeniliyi, nəzəri-praktiki dəyər və əhəmiyyəti, aprobasiyası (təbii) verilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslə **“Qloballaşma və mədəniyyətlərin dialoqu”** adlanır. Bu fəsil üç yarım-fəsildən ibarətdir. Birinci yarım-fəsil **“Mədəniyyətlərin dialoqu Şərq-Qərb münasibətləri müstəvisində”** adlanır. Burada qeyd olunur ki, mədəniyyət cəmiyyət və onun içərisində yaşayan fərdlər üzərində olduqca təsirli, sərhədləri geniş olan bir anlayışdır. Mədəniyyətin bu cür geniş bir anlayış olması və anlayışın bir-birindən fərqli elmi sahələrdə istifadə edilməsi ona tərif verilməsini çətinləşdirmiş, hətta qeyri-mümkün etmişdir. Mədəniyyətlərarası dialoq fərqli etnik, mədəni, dini və dil keçmişləri, mirasları olan fərdlərlə qruplar arasında, qarşılıqlı anlayış və hörmət təməlinə görə görüşlərin açıq bir şəkildə dəyişməsindən ibarət olan anlayışdır.

Mədəniyyətlərarası dialoq, mədəni müxtəlifliyi olan cəmiyyətlərin siyasi, ictimai, mədəni-iqtisadi inteqrasiyası və uyğunlaşması olmaqla, bərabərliyi, insan qururunu, ortaq hədəf duyğusunu aşılayır.

Mədəniyyətlərin dialoqu insanın xüsusi ünsiyyət forması, dünyanın əzəmətini açan yaradıcılığın mənası kimi özündə insan fəaliyyətinin xüsusi determinasiya formalarının, onun zəkasının, yeni dövrdə yaşamış fərdin idrak qabiliyyətindən fərqlənən özünəməxsus xarakteristikalarının, mədəni ənənəni

şərtləndirən uzaq keçmişin stereotiplərinin aradan qaldırılması və mədəni davranış psixologiyasının formalaşdırılmasıdır.

Müasir mərhələdə müstəqilliyini və suverenliyini əldə etmiş postsovet məkanı respublikaların, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının dünya birliyi tərəfindən tanınması, təbii ki, onların milli mədəniyyətlərinin özünəməxsus potensialının, milli xarakterinin və mental xüsusiyyətlərinin açılmasına da imkan yaratmışdır.

Çağdaş dövrümüzdə mədəniyyətin maraqlı məqamlarından biri də mədəniyyətlərin dialoqu çərçivəsində azərbaycançılığın təbliği məsələsidir. Məlumdur ki, qlobal transformasiyalar kontekstində Azərbaycan gerçəkliyinin sosial-mədəni refleksiyaya ehtiyacı vardır, yəni millətin öz sosial varlığına müdrikcəsinə nəzər salıb, yeni dünya proseslərinin nəticələrinə nə dərəcədə hazır olduğunu yenidən dərk etməsinə dərin zərurət duyulur. Bu, təbii və məntiqi sosial dünyagörüşü prosesidir, ictimai inkişafa yeni təkan verən, milli mənlilik şüurunu, xalqın mənəviyyatını yeni ideyalarla zənginləşdirən obyektiv reallığa ekzistensial reaksiyadır.

Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin dialoqu bir sıra xüsusiyyətlərə malik olur:

- multikulturalizm;
- konstruktiv dialoq;
- tolerantlığa.

Bu prosesdə mədəniyyətlər öz müstəqilliklərini saxlamaq üçün humanitar sahədə müəyyən "yumşaq gücə" malik olmalıdırlar. Əks halda onlar inteqrasiya şəraitində assimilyasiyaya məruz qala bilərlər. Ümumiyyətlə, mədəniyyətlərin dialoqundan salamat çıxmaq üçün milli mədəniyyətin müəyyən müqavimət göstərmək qabiliyyəti olmalıdır. Əks halda o digər daha güclü mədəniyyətlər tərəfindən udula bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin himayəsi ilə "Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama" şüarı altında 2013-cü ilin 29 may - 1 iyun tarixlərində Bakıda II Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilib. Forumun əsas tərəfdaşları qismində YUNESKO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub mərkəzi, İSESKO, BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatı çıxış edirdi. Forum çərçivəsində təşkil edilən "Cənub-Şərqi Avropa, Qara dəniz və Qafqaz regionunda mədəni dəhlizlər- birgə irs, ümumi vəzifələr, davamlı gələcək", "Tarixin tədrisi vasitəsilə mədəniyyətlərarası dialoq: ən yaxşı təcrübələr və çətinliklər", "Müsəlman və Qərb dünyası arasında mədəniyyətlərarası dialoqun təşviq olunması", "XXI əsr üçün mədəniyyətlərarası bacarıqların qurulması", "Turizm - insanlar və mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı anlaşma və tolerantlığın

müxtəliflik üçün urbanizasiya siyasəti: mədəniyyətlərarası şəhər paradigması", "Mədəniyyətlərarası dialoq, çeşidlilik və təmsilçiliyin təşviqində vətəndaş cəmiyyətinin rolu", "Mədəniyyətlərarası dialoqun və çeşidliliyin təşviqində korporativ sektorun rolu" sessiyaları daxil idi. Forum çərçivəsində Azərbaycanın Şərqlə Qərbin, müxtəlif mədəniyyətlərin kəsişməsində yerləşməsi nəzərə alınaraq ilk dəfə Dünya Forumu Nazirlər konfransı keçirilib. Konfrans çərçivəsində "Mədəniyyət və yaradıcılıq mədəniyyətlərarası etimadı necə yarada bilər?", "Mədəniyyətlərarası dialoq üçün birgə əsas: mədəni irs və turizm" sessiyaları olub.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2011-ci ilin 27 may tarixində imzaladığı sərəncamı ilə hər iki ildə bir dəfə Bakıda keçiriləcək Forumun əlaqələndirici qurumu kimi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi təyin edilmişdir. Bütün bunlar onu göstərir ki, Bakı şəhəri getdikcə daha tez-tez Şərq-Qərb problemlərinin müzakirə və həll olunduğu bir mərkəzə çevrilir.

Dissertasiyada daha sonra qeyd edilir ki, mədəniyyətlərarası dialoq müxtəlif cəmiyyətlərin, siyasi, ictimai, mədəni, iqtisadi inteqrasiyası və bir-birinə uyğunlaşması prosesi olaraq başqalarının fikirlərinə hörmət bəsləməyi tələb edir.

Bu yarımfəsildə belə bir fikrə diqqət verilir ki, hər bir xalq dünya mədəniyyətinin inkişafına özünün müəyyən töhfələrini verir. Ona görə də onun xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən qeyd etmək lazım gəlir ki, dünya fəlsəfi və ictimai-siyasi fikrinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun ayrı-ayrı seçilmiş xalqa və millətə deyil, ümumi dünya mədəniyyətinə aid olmasıdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev mədəniyyətlərin dialoqu məsələsində tolerantlığa mühüm diqqət verirdi. Onun fikrincə, "dinə, dinin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin təbliğinə, bu dəyərlərin yardımı ilə insanlara vətənsəverlik və dözümlü duyğularının aşılmasına dövlətin də ehtiyacı var. Biz milli-mənəvi dəyərlərimizi dini dəyərlərdən ayrı düşünmürük. Ancaq dövlət-din münasibətləri şəffaf, başa düşülən olmalıdır."¹ Roma papası II İohann Pavelin 2002-ci ilin may ayında respublikamıza gəlişi və Ulu Öndərin papa ilə səmimi münasibəti dini tolerantlığa, mədəniyyətlərin dialoqu məsələsinə ən bariz nümunələrdən biridir. Ümumimilli lider Heydər Əliyev Roma papası II İohann Pavelin Azərbaycana səfərini tarixi hadisə adlandırmış və qeyd etmişdir ki, Katolik kilsəsinin başçısının Azərbaycana və digər müsəlman ölkələrinə səfəri iki dünya dininin yaxınlaşmasına və qarşılıqlı anlaşmaya şərait yaradır.

¹Ulu Öndər H.Əliyevin iris və politologiyasının actual problemləri, Bakı,2010, 106 səh.

“Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və zənginləşməsi prosesi qloballaşma spektrində” adlanan ikinci yarım fəsil qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri probleminə həsr olunmuşdur. Müəllif qloballaşma spektrində mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirində Azərbaycan mədəniyyətinin tutduğu yerə, qonşu xalqların mədəniyyətlərinin zənginləşməsində oynadığı konstruktiv rola diqqət yetirir. Burada göstərilir ki, qloballaşma mümkün imkanların reallaşmasıdır. Böyük və kiçik xalqların mədəniyyətlərinin birinin digərinə göstərdiyi təsirlər həmişə qarşılıqlı olur. Bu baxımdan tarixə müraciət olunur, yeri gəldikcə, qədim dövr, orta əsrlər və çağdaş dövrün faktları qeyd edilir və göstərilir ki, mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri məsələsi müasir qloballaşan dünyada böyük elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyətlərin birinin digərinə təsiri özü özlüyündə mücərrəd anlayışdır. Əslində təsir edən mədəniyyət deyil, müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan insanlardır. Ona görə də mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri fərdlərin və şəxslərin qarşılıqlı əlaqəsi modeli üzərində qurulmalıdır, onun əsasında qarşılıqlı hörmət dayanmalıdır. Mədəniyyətlərin səviyyəsi müxtəlif ola bilər, amma onların dəyərləri hər bir millət üçün qiymətli olduğundan son anda bərabər sayılmalıdır.¹

Sovet dövründə formaca milli, məzmunca sosialist mədəniyyəti şüarı irəli sürülmüşdür. Lakin, çox vaxt o birtərəfli şəkildə başa düşülür və tətbiq olunurdu. Bir qayda olaraq, milli mədəniyyətlərin dəyərləri sosializmin tələblərinə tabe edilir, rus-sovet tipli mədəniyyətin inkişafına hərtərəfli şərait yaradılır, milli mədəniyyət dəyərləri isə kölgədə qalırdı. Milli mədəniyyət siyasəti istər xalqların, istərsə də mədəniyyətlərin arasında müəyyən ziddiyyətlərə aparıb çıxarırdı.

Çağdaş dövrün xarakterik xüsusiyyəti elədir ki, müşahidə edilən sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni dəyişikliklər müəyyən bir zaman və məkan daxilində dialoqa, tolerantlığa və multikulturalizmə əsaslanır. Bu prosesdə mədəniyyəti yüksək olan xalqlar mədəniyyəti nisbətən zəif və geridə qalan xalqların mədəniyyətlərini zənginləşdirməkdə mühüm mənbə rolunu oynayır.

Yaşadığımız XXI əsr bütövlükdə qlobal proseslərin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-mədəni sahələrdə hegemonluğu öz əlinə aldığı bir dövrdür.

Belə bir qloballaşma prosesində mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və bir-birini zənginləşdirməsi heç də onların hansınısa başqası tərəfindən unudulmasına, məhv edilməsinə gətirib çıxarmır, əksinə yüksək mədəniyyətlərin özlərinin belə digər mədəniyyətlərin hesabına zənginləşməsinə səbəb olur.

¹ Взаимодействие культур в условиях глобализации, М, Канон, 2010, с. 5;

Bu yarım-fəsildə belə bir fakt xüsusi vurğulanır ki, Azərbaycan mədəniyyəti tarix boyu öz inkişafında bir sıra mədəniyyət sistemləri ilə qarşılıqlı təsirdə yaşayıb formalaşmışdır. Mədəniyyətimizə təsir edən və ondan bəhrələnən qonşu xalqların mədəniyyəti buna misal ola bilər.

Hegelin dediyi kimi, mütləq ideya Şərqdən Qərbə doğru gedib və bütün yaxşılıqları da özü ilə aparıb. Bu proses orta əsrlərdə özünü daha bariz şəkildə göstərirdi. Professor C. Mustafayevin yazdığı kimi, Tomas Mor özünün "Utopiya" əsərində Nizaminin ideal dövlət ideyasından bəhrələnmişdir.¹

Məşhur şərqşünas V. V. Bartold "Müsəlman intibahı" əsərində orta əsrlərdə İslam mədəniyyətinin Qərbə nisbətən bir neçə əsrlər öndə olduğunu vurğulamışdır.² H. Bammattın "Qərb mədəniyyətinin inkişafında müsəlmanların rolu", Montqomerinin "İslamın orta əsrlər Avropasına təsiri" əsərlərində göstərdikləri kimi, orta əsrlərdə Avropa mədəniyyəti İslam mədəniyyətindən nə az, nə çox, düz min il geridə idi.³ Hazırkı dünyada belə bir tarixi həqiqətə göz yummaq cəhdləri mövcuddur ki, guya bütün ərəb-İslam mədəniyyətinin nəticələri bir millət-ərəblərə aiddir (Kamal əl-Yazıcı).

Bəzi iddialara görə, fars dilində və ümumən İranda yaranmış farsdilli mədəniyyət nümunələri guya ancaq farslara aiddir. Halbuki bu, tarixi inkişafının bütün mərhələlərində İranda və ondan kənarda yaşayan xalqların, eləcə də azərbaycanlıların birlikdə yaratdıqları mədəniyyətdir. İran öz tarixi inkişafında Atabəylər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Hülakülər, Teymurilər (türk-moqol) və başqalarının yaratdığı dövlətlərdə yaşamalı olmuşlar. Onlar İranı xarici düşmənlərdən qoruyan başlıca amillər olmuşdur.⁴

Göstərilən türk tayfalarının hakimiyyəti dövründə (Səfəvilər istisna olmaqla. Səfəvilərin sarayında türk-Azərbaycan dili danışılmış və Şah İsmayılın özü də "Xətai" təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı-müəll.) istər dövlət dili, istərsə də ədəbiyyat dili fars dili idi. Orta əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqdə belə bir ənənə mövcud idi ki, elm, fəlsəfə və ədəbiyyat ərəbcə, divan işləri və şeirlər farsca idi, orduda isə türkcə danışılırdı. Bu səbəbdən Azərbaycan mütəfəkkirləri də öz əsərlərini ərəb və farsca yazırdılar. Hətta onları bəzən buna məcbur da edirdilər.

¹ Дж. Мустафаев. Природа социальных утопий стран Ближнего Востока, - «Вопросы философии», журн. 1968, №8, стр. 120.

² В. Бартольд Мусульманский ренессанс, Соч, Т 6, М, 1966, с. 208.

³ Н.Баммат, Qərb mədəniyyətinin inkişafında müsəlmanların rolu, Bakı, 1994; У.Монтгомери. Влияния ислама на средневековую Европу, М, 1978

⁴ Ə. Tağıyev . Orta əsrlərin fəlsəfi və sosial-siyasi fikri (Qərbi Avropa və Azərbaycan), Bakı, 1999, 288 c.

O zamanlar fəlsəfi ədəbiyyat ərəb dilində olduğundan Azərbaycan filosofları Ə. Bəhmənyar, Ş. Sührəverdi, E. Miyanəçi, N. Tusi, M. Şəbüstəri kimi filosoflar da öz əsərlərini bu dildə yazmalı olmuşdular. Amma heç bir şübhə yoxdur ki, elə o zamanlar da ana dilimizdə yazmaq ənənələri mövcud olmuşdur.

Rus xalqı ilə uzun sürən qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində Azərbaycan xalqının mədəni inkişafında, dilində, adət-ənənələrində, sosial həyat tərzində rus elementlərinin də müəyyən rolu olmuşdur. Türk xalqları ilə qarşılıqlı təsirdə olan slavyan dillərində türk dillərindən alınmış xeyli söz vardır. N. S. Trubetskoy slavyan mədəniyyətində Turan elementlərinin olduğunu vurğulayır.¹ Slavyan dilləri ilə türk dillərinin və mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqələri nəticəsində "Yevrasiyaçılıq" konsepsiyası yaranmışdır. Yevrasiyaçılıq Avropa ilə Asiya arasında xüsusi və əlahiddə bir mədəniyyət vahididir.

Burada Azərbaycan mədəniyyətinin bu və ya digər dərəcədə payı vardır. Ona görə də hazırda Avrasiya mədəniyyəti deyildikdə, o təkcə rus mədəniyyəti kimi düşünülməməlidir. N. Danilevskinin "Rusiya və Avropa" kitabı ilə əsası qoyulan Yevrasiyaçılıq hərəkatı hazırda xüsusi bir cərəyan və dəsti-xətt kimi inkişaf etməkdədir. N.A. Nazarbayevin göstərdiyi kimi, əslində onda qədim türk etnoslarının nəzəri nümunəsi və arxetipləri yaşamaqdadır.²

Yuxarıda deyilənlərə yekun vuraraq demək olar ki, Azərbaycan mədəniyyəti öz çoxəsrlik mövcudluğu müddətində həm başqa mədəniyyətlərə təsir göstərmiş, həm də onlardan təsirlənmişdir. Bu qarşılıqlı zənginləşmə prosesində mədəniyyətimiz başqa mədəniyyətlərlə yaxınlaşmış və bunun nəticəsində özü də inkişaf etmişdir.

Bu fəslin sonuncu yarım fəsli **“Multikulturalizm – müxtəlif cəmiyyətlərin mədəniyyətlərinin hərəkatverici qüvvəsi kimi”** adlanır. Dissertasiyanın bu hissəsində qloballaşma və multikulturalizm anlayışının, konkret olaraq, Azərbaycan, xüsusən də Bakı şəhəri üçün mənası və özünü göstərməsi halları faktlar və müddəalar əsasında təhlil olunmuşdur.

Burada qeyd olunur ki, Azərbaycan, eləcə də Bakı şəhəri hələ lap qədim zamanlardan etibarən çoxmillətli və çoxdilli olmuşdur. XX əsrin əvvəllərindən Bakı sənaye və mədəniyyət mərkəzi olmaqla yanaşı multikulturalizmin və globalizmin də mərkəzinə çevrilir. Hazırda Bakı müxtəlif sivilizasiyaların və konfessiyaların qovuşduğu bir mərkəzi andırır. Bakının son illərdəki hərtərəfli inkişafı burada konkret faktlar və rəqəmlərlə göstərilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəsli **“Mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqu şəraitində inteqrasiya və transformasiya prosesləri”** adlanır. Onun

¹ Н. Трубетской .История культуры, М, 1955, 132 стр

² Н. Назарбаев. От потока истории, А – Ата, 1999, 182 стр

“Azərbaycan mədəniyyəti qonşu xalqların mədəniyyətlərini zənginləşdirən amil kimi” adlanan birinci yarımfəslində qeyd edilir ki, dünya tarixi mədəniyyətlərin birinin digərinə nüfuz etmə tarixidir, birinin digərindən öyrənməsi, birinin digərini zənginləşdirməsi tarixidir.

Professor S.Xəlilov yazır ki, həqiqətən də Azərbaycanın rolu Şərqlə Qərbin dialoqunda günbəgün artır, o təkcə bu yolların üstündə baş keçid rolunu oynamır, habelə, iqtisadi və siyasi maraqların, dinlərin, mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların da qovşağında olub, özündə həm Şərq, həm də Qərb dəyərlərini ehtiva edir.¹

Mədəniyyətlərin dialoqunun ən əhəmiyyətli cəhətlərini aşağıdakılar təşkil edir:

- a) xalqların mədəniyyətlərini milli məhdudluqdan çıxarır;
- b) onların qarşılıqlı mane olub.

Hazırkı qloballaşma və multikulturalizm proseslərinin gətirdiyi bir vaxtda dünyanın Şərq-Qərb mədəniyyətlərinin dəyərlərindən maksimum şəkildə istifadə etməklə vahid mədəniyyət məkanının yaradılması zamanı gəlib çatmışdır. İnsanlar müxtəlif dini və milli birliklərə aid olsalar da, onların maraqları daim sosial tərəqqi istiqamətində köklənmişdir. Ona görə də milli və dini fərqlərdən asılı olmayaraq onları vahid dünya, müharibəsiz və münaqişəsiz bir dünya ideyası birləşdirir.²

Bu yarımfəsilə belə bir fakt vurğulanır ki, ruslar Qafqaza gələndə burada yaşayan əhalini “tatar”, dillərini isə “tatar dili” adlandırmışlar. Bu heç də təsadüfi deyildi və bəzilərinin fikirləşdikləri kimi onlar heç də bu əhalini danışq dilinə görə “tatar” adlandırmamışlar. Sadəcə olaraq, o zamanlar bütün Şimali Qafqaz və eləcə də Krım tatarca, daha doğrusu Azərbaycan türkcəsində danışdılar. Heç də təsadüfi deyildir ki, N. Rayevski Qafqazda tatar dilini öyrəndiyini və bu dilin bütün Qafqazda və Ön Asiyada “Lingua Franca” (“fransız dili”) rolunu oynadığını yazmışdı. Yəni Avropada fransız dili nə rola malikdirsə, Qafqazda və bütün Ön Asiyada tatar dili də bu rola malikdir. L.Tolstoyun “Molla Nur”, M.Y.Lermontovun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” əsərlərində də Qafqaz əhalisini “tatar”, dillərini isə “tatar dili” adlandırmaları məlumdur.

Rəsul Həmzətov özünün iki cildlik “Mənim Dağıstanım” kitabında göstərir ki, kumıklar dillərinin türk dili olduğuna görə Dağıstanda xüsusi nüfuz sahibləridir. Hətta bir dağlı oğlu digər dağlı nümayəndəsinin qızına elçi göndərəndə elçilər onu tərifləyib deyərdilər: “O hətta kumik dilini də bilir”. Demək istəyirdilər ki, kumik dilini bilməklə o digər türk dillərinə də bələddir.

¹ S. Xəlilov. Sivilizasiyaların dialoqu, Bakı, 2009, səh.12

² Взаимодействие культур в условиях глобализации, М, Канон, 2010, стр.33

Azərbaycan türkcəsi bütün Qafqazda, ermənilər, gürcülər, Şimali Qafqaz xalqları və s. arasında daim ümumi anlaşma vasitəsi olmuşdur. Qafqazda bu dil həm də elm, mədəniyyət, təhsil, ədəbiyyat dili idi. Hətta Sovet hakimiyyətinin ilk illərində burada təhsil dili Azərbaycan türkcəsi idi.

Dağıstan şairi Süleyman Stalskinin Azərbaycan dilində şeirlər yazması faktı da məlumdur. Vaxtilə Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının dostluğu dillər əzbəri olmuşdur.

Bütünlükdə özünü digər regionlara, başqa ölkələrə qarşı qoymayan, öz mədəniyyətlərini, humanist insani ənənələrini, xüsusilə, zəngin mədəni irsində böyük mənəviyyətə sədaqət amalını inkişaf etdirən Qafqaz onlarca millətin və milli qrupların mədəniyyətlərinin heyratəmiz dərəcədə rəngarəngliyindən ibarətdir. Bu mənada Qafqaz etnokultur dünyaların unikal simbiozu olub, min bir tellərlə bir-birinə bağlanmış mədəniyyətlərin təcəssümüdür. Bu dialoq işğalların və fəthlərin, müharibələrin, geopolitik dəyişikliklərin sivilizasiya transplantasiyalarının nəticəsi kimi yaranmışdır.

Şübhə yoxdur ki, yuxarıda qeyd edilən problemin mürəkkəbliyi qafqazlıların keçdikləri tarixi inkişaf yolu ilə əlaqədar olmuşdur. Gah iri imperiyaların tərkibinə daxil olmaları, gah müxtəlif qüvvələrin oyun meydanına çevrilmələri, gah da tarixin müəyyən kəsiyində müstəqil yaşamaları qafqazlıların mədəniyyətinə və mentalitetlərinə güclü təsir göstərmişdir. Müxtəlif sivilizasiyalar, böyük dünya dinləri, müxtəlif sistemli dinlər və geopolitik maraqlar Qafqaz ərazisində gah birləşmiş, gah da toqquşmuşdur.

Ardıcıl milli etnik konfessional etnokultur təmaslar bu subregionun ab-havasını mütəmadi olaraq dəyişdirmişdir. Miqrasiyalar əhalinin istər milli, istərsə də sosial tərkibində əsaslı dəyişikliklər yaratmışdır. Bütün bunlar onu sübut edir ki, Qafqaz yalnız geopolitik və coğrafi bir anlayış deyil, həmçinin tarixi-mədəni, tarixi-siyasi bir kateqoriyadır.

Qafqazın öz spesifik xüsusiyyəti ilə onunla həmsərhəd olan ölkələrə və xalqlara münasibətdə, habelə öz əhalisinin polietnik tərkibinə görə xüsusi etnokultur bir vahid kimi əsas xüsusiyyəti, Qərbi və Şərqi mədəniyyətlərinin kəsişdiyi nöqtədə yerləşməsi, Avrasiya sivilizasiyasının sərhəddində olmasıdır. Qafqaz qədim mədəniyyətli xalqlarla məskunlaşdığından, bu qədim mədəniyyətlər əsrlər boyu bir-birinə müxtəlif kanallar, vasitələrlə təsir göstərmiş, bir-birindən nəyisə əxz etmiş, bu zəmində onların mədəniyyətlərinin zənginləşməsi prosesi yaşanmışdır.

Bu fəslin ikinci yarım fəslə **“Mədəniyyətlərin dialoqunda qlobalılıq milliliyin nisbəti”** adlanır. Burada müəllif belə bir faktın üzərində dayanır ki,

Şərq və Qərbin özünəməxsusluğu, ayrıca həyat tərzi, dünyagörüşü, öz mentallığı mövcuddur, lakin onları bir-birindən təcrid etmək də olmaz.

Dünya mədəniyyəti öz tarixinin əvvəllərindən başlayaraq gah bu, gah da digər regionlarda baş verən hadisələrin məcmusu kimi formalaşmışdır. Mədəniyyət daim hərəkətdədir və o, təbii olaraq beynəlxalq miqyas əldə edir. Mədəniyyət sərvətləri, fərqi yoxdur, harada yaranırsa yaransın, gec-tez digər regionlara da çatır.

Tədqiqatın bu hissəsində göstərilir ki, qloballaşma ilə millilik, sivilizasiya ilə mədəniyyət biri-biri ilə birləşib ayrılan sərhədlərə malikdirlər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qloballaşma bir hərəkət olaraq, XX əsrdən başlayır və bəşəriyyətin bütün inkişaf sahələrini əhatə edir. Qloballaşma ilk növbədə global şəkildə düşünməyi tələb edir. Bu, bəzilərinin iddia etdikləri kimi, heç də kiçik dövlətlərin və xalqların daha böyük dövlətlər və xalqlar tərəfindən udulması prosesi deyil, onların imkanlarının bərabərləşdirilməsi prosesidir. Qloballaşma təsirlərinə milli dövlətlərin davam gətirməsi üçün onların güclü olması gərəkdir. Burada ikili proses gedir. Bir tərəfdən iri dövlətlər, qloballaşmanın aparıcı qüvvələri kimi çıxış edirlər, digər tərəfdən isə özlərini qloballaşmaya əngəl törədən tərəf kimi göstərilir. Məsələn, İngiltərənin, eləcə də Fransanın ayrı-ayrı hakim dairələrindən müsəlmanlara tez-tez belə ismarışlar gəlir ki, Avropa İslama dözə bilməz və onları Avropaya buraxmaq yolverilməzdir. Həqiqətən də, Avropanın bir sıra siyasi xadimləri açıq-aşkar islam ölkələrini ittiham edir və elan edirlər ki, onları Avropada görmək arzusunda deyillər.

Müasir dünyanın siyasi proseslərilə qloballaşmanın qarşılıqlı əlaqəsi mürəkkəb və çoxcəhətlidir. İkiqütblü dünyanın süqutu ona ümid yaradırdı ki, dünyada gedən siyasi proseslərin arxasında baş verəcək ziddiyyətlər bir qədər zəifləyəcək və son anda aradan qalxacaq. Amma dünyanın yeni inkişaf proseslərində müşahidə edilən hadisələr və meyillər onun tam əksini göstərdi, ziddiyyətlər daha da artdı, ölkələr və xalqlar arasında özünü təsdiq etmək uğrunda mübarizə gücləndi, dünyanın nizamlanmasında hegemonluğa can atan yeni qüvvələr və güc mərkəzləri yarandı, onlar yeni dünya qaydalarının formalaşmasında öz təkliflərini irəli sürdülər.

Belə bir tarixi-siyasi şəraitdə, qloballaşma spektrində Azərbaycanda gedən siyasi proseslərin öyrənilməsi, onun qloballaşmaya münasibəti məsələsi, həm elmi-nəzəri, həm də ideya-siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Əksər Azərbaycan alimlərinin dediklərinə görə, global təzyiqlərə davam gətirmək milli dövlətlərin özlərinin sosial-iqtisadi, siyasi-mədəni səviyyələrindən asılıdır. Milli inkişaf nə qədər yüksək olarsa, qloballaşmadan bir o qədər çox qazanmış, başqalarının təzyiqinə az məruz qalmış olar, onlar tərəfindən

assimilyasiyaya uğramaz, əksinə dünyada gedən mürəkkəb siyasi proseslərdə daha fəal iştirak edər. Bu mənada hazırda gedən proseslərdən itkisiz ötürülmək üçün qarşımızda duran əsas məsələ milli dövlətçiliyin qorunması və möhkəmləndirilməsi, iqtisadi müstəqilliyin təmin olunması və demokratiyanın daim inkişaf etdirilməsidir.

Qloballaşma ilə milli inkişafın nisbəti həqiqətən də böyük maraqlı doğuran mürəkkəb məsələlərdəndir. Z.Bjezinskinin dediyinə görə, qloballaşma "milli dövlət ideyasının təməlinə" əsaslanır. Buradan da belə bir qənaətə gəlmək olur ki, qloballaşma bir tərəfdən milli olanı beynəlmilləşdirir, digər tərəfdən isə milli dövlətləri daha da təkmilləşdirir, nəticə etibarilə milli-mənəvi dəyərlər qlobal dəyərlər əsasında daha da zənginləşir. Daha aydın desək, qloballaşma şəraitində millilik (milli ideya, milli dövlət, milli-mənəvi dəyərlər, milli dil və s.) heç də ölmür, öz forma və məzmununu dəyişir. Millətçilik vətəndaş cəmiyyəti, insan hüquqları, hüquqi dövlət, plüralizm, açıq cəmiyyət və başqa yeni anlayışlar, ideyalar spektrində özünü göstərir, köhnə xəstə millətçilikdən yeni sağlam millətçiliyə keçid hadisəsi baş verir, insanların düşüncə tərzini də yeniləşir. Yeni siyasi proseslər nəticəsində cəmiyyətin liberallaşdırılması ona gətirib çıxarır ki, insanlarda fərdi azadlıq, patriotizm, tolerantlıq, kompromislərə getmək hissləri güclənir, siyasi mədəniyyət səviyyəsi yüksəlir. Şübhəsizdir ki, bütün bunlar qloballaşma prosesinin gedişindən çox asılıdır. Əgər bu proses böyük dövlətlər və transmilli korporasiyalar tərəfindən süni şəkildə sürətləndirilibsə, zəif millətlərin özünümüdafiə instinktləri də güclənə bilər və bu da xəstə (mənfi) millətçiliyin və sosial şovinizmin baş qaldırmasına gətirib çıxarar. Əksinə, qloballaşma prosesi milli inkişafın tələblərinə uyğun şəkildə, yerli şəraitin nəzərə alınması əsasında davam edərsə, bu daha çox effekt verər və tərəflər bundan qazanmış olar.

Dissertasiyanın sonuncu yarımfəslisi "**Bakıda keçirilən ilk Avropa oyunları milli və dini tolerantlığın, multikulturalizmin Azərbaycan modelinin təəcəssümü kimi**" adlanır. Burada müəllif Bakıda keçirilən ilk Avropa oyunlarının mədəni-siyasi əhəmiyyətini vurğulayır, Azərbaycan xalqının dərin humanizmini, tolerantlığını və multikultural ənənələrini konkret faktlara söykənməklə şərh edir.

Bu oyunların, eləcə də respublikada keçirilən digər beynəlxalq tədbirlərin müxtəlif ölkələrdən gəlmiş qonaqların dililə səciyyəyləndirilməsi də işə xüsusi bir dolğunluq gətirir.

Dissertasiyanın sonunda müəllifin gəldiyi **elmi nəticələr** ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiya mövzusu ilə bağlı müəllifin aşağıdakı elmi işləri çap olunmuşdur:

1. “Ümummillî lider Heydər Əliyev dinlərin və mədəniyyətlərin dialoqu haqqında”- 9 səh, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, “Elmi əsərlər”, № 15 Bakı -2013;

2. “Bakı şəhərinin dünya mədəniyyət mərkəzlərindən birinə çevrilməsi ictimai-tarixi fakt kimi” – 3 səh, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, “Mədəni Həyat” № 2, Bakı -2014;

3. “Multikulturalizm – qloballaşma hadisəsidir”,- 5 səh, Международный музыкальный культурологический журнал, “Harmony”, Bakı-2014;

4. “Mədəniyyətlərin və dinlərin dialoqu Şərq-Qərb kontekstində” -3 səh, “Qobustan” Sənət toplusu № 3, Bakı-2014;

5. “Qloballaşma və milli dəyərlərin gələcəyi” – 5 səh., Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı, “Dövlət və Din” İctimai fikir toplusu №4(33) Aprel Bakı-2015.

6. “Mədəniyyətlərə arası dialoq və Bakı prosesi” – 6 səh., Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı, “Dövlət və Din” İctimai fikir toplusu № 8 (37) Avqust Bakı-2015.

7. «Диалог культур и религий в условиях глобализации- в контексте отношений Востока и Запада» - 3 стр. Международный Научный Журнал – Приложение Республики Казахстан « Поиск» № 4 – 2014.

8. «Азербайджанская культура в контексте культурной взаимосвязи Восток-Запад» - 3 стр. « Научные исследования в сфере гуманитарных наук; открытия XXI века» Материалы II Международной научно-практической конференции 23-24 апрел 2015 года, Пятигорск 2015.

9. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının Materialları. (Konfrans Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 3 fevral 2015-ci tarixli, 136 nömrəli əmrinə əsasən 7-8 aprel 2015-ci ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində keçirilmişdir).

10. Azərbaycan mədəniyyəti Şərq-Qərb mədəni əlaqələri kontekstində” – 2 səh., “Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının materialları”, II cild, 7-8 aprel 2015-ci il, Bakı-2015.

**ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ЦИВИЛИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ
ОТНОШЕНИЙ «ВОСТОК-ЗАПАД».**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена диалогу культур и цивилизации в контексте отношений «Восток и Запад». Она состоит из двух глав, которые в свою очередь, состоят из трёх параграфов. В первой главе работы – «Глобализация и диалог культур» – речь идет о процессе диалога культур в условиях глобализации, проблема исследуется на примере материалов культуры Азербайджана.

Здесь рассматривается роль общенационального лидера Г.Алиева в развитии Азербайджанской культуры. Особое место уделено развитию мультикультурализма, взаимовлияния и взаимообогащения культур и цивилизации.

Во второй главе диссертации – «Процессы интеграции и трансформации в условиях диалога культур» говорится, о том что историческое развитие Азербайджанской культуры показывает, что она веками являлась одним из основных источников обогащения культур соседних народов. В этой системе исследуется политическая культура и национальный менталитет азербайджанцев, ее связи и различия с менталитетами других народов.

В работе также рассматривается соотношение глобального и национального значения, их взаимодействий, их характерные черты. В диссертации автор рассматривает I Европейские игры прошедшие в Баку, и их культурно-политическое значение. В заключении автором даются результаты исследований.

The dialogue of cultures and civilizations in the context of communications "East-West".

SUMMARY

The dissertation is devoted to the dialogue of cultures and civilizations in the context of communication "East and West". It consists of two heads, which are in turn composed of three sections. The first each parts of them accordingly four sections. The first chapter is called "Globalization and the dialogue of cultures" The problem is investigated with interrelation of Azerbaijan culture with its history and temporary positions. Here is shown the role of Common national leader Heydar Aliyev in the development of Azerbaijani culture and its commutations with other cultures. Multiculturalism is also investigated and is emphasized that Azerbaijanis are multicultural on their nature from the ancient times.

The second chapter of the thesis - "Processes of integration and transformation under the conditions of dialogue of cultures" says that The Azerbaijan culture factually from the early years laid the foundation of the links with other neighboring cultures, influence them with positive point of new. In the dissertation globalization and national values are shown with their cooperation and characteristic features. In the Last chapter outer investigates the First European Games that held in Baku, it's kultural and political meaning. In the conclusion the results of investigation are given.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРЫ ИСКУССТВ**

На правах рукописи

АЙНУР ИСРАФИЛ кызы ИСРАФИЛОВА

**ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ЦИВИЛИЗАЦИИ В
КОНТЕКСТЕ ОТНОШЕНИЙ «ВОСТОК-ЗАПАД»**

Специальность: 6219.01 – Культурология и ее общие вопросы

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по искусствоведению**

БАКУ – 2016